

התפתחות לימודי השואה בהיסטוריוגרפיה של מולדובה: 1991–2017

להתפתחות לימודי השואה ברפובליקה של מולדובה יש קשר ישיר לפוליטיקה המקומית של ההיסטוריה, מצב עניינים שבו השקפות שונות על ההיסטוריה ופירושים שונים שניתנים לה מכוונים ליצור רקע היסטורי שתכליתו לתת הכשר לאליטה בעידן הפוסט־קומוניסטי. לאחר שזכתה מולדובה בעצמאות נחלקה התפתחות לימודי השואה לשתי תקופות עיקריות: משנת 1991 עד שנת 2006 ומשנת 2006 עד שנת 2016. את התקופה הראשונה היטיב לתאר החוקר המולדובי־אמריקני ולדימיר סולונרי כזמן שבו נע השיח של ההיסטוריונים המולדובים מ"שתיקה להצדקה" של השואה,¹ ואילו את התקופה השנייה אפשר לאפיין כשלב של "מיזוג מסויג" של השואה בהיסטוריה המקומית. למרות ההתפתחות של התקופה השנייה, היום נושא השואה נשאר בדרך כלל בשולי עניינם המחקרי של היסטוריונים מולדובים.²

כדי להבין את הדרך המפרכת שבה צעד חקר השואה במולדובה בתקופה הנידונה, חשוב לעמוד על המציאות הפוליטית המקומית, שהשפיעה ישירות על עמדותיהם של חוקרים מולדובים בנושא מסוים זה. כמו בחברות פוסט־קומוניסטיות אחרות, פירוקה של ההשקפה ההיסטורית המונוליתית "מלמעלה למטה" (top-down) הצמיח מספר רב של נרטיבים מתחרים שניסו "ליצור" או "למחוק" מאורעות היסטוריים כדי לתת הכשר פוליטי לכוחות פוליטיים חדשים. נושא זהותה של האוכלוסייה היה מרכזי למאמצים אלו והשפיע השפעה מכרעת על גישתם של היסטוריונים לדיסציפלינה של ההיסטוריה ולחקר השואה.

1 סולונרי מדגיש במחקרו שאם בתקופה הסובייטית הייתה שתיקה ציבורית בנוגע לשואה, הרי אחרי העצמאות ההיסטוריונים המולדובים מן הזרם המרכזי "קיבלו באי־רצון" את השואה; הם הבינו אותה, אך בו בזמן הצדיקו אותה בשוויון נפש. Vladimir Solonari, "From Silence to Justification? Moldovan Historians on the Holocaust of Bessarabian and Transnistrian Jews", *Nationalities Papers* 30, 3 (2002), pp. 435-457.

2 במאמר זה אני מבקשת להציע נוסח מעודכן של ניתוח קודם של לימודי השואה במולדובה, שפורסם בתוך: Diana Dumitru, "The Use and Abuse of the Holocaust: Historiography and Politics in Moldova", *Holocaust and Genocide Studies* 22, 1 (Spring 2008), pp. 49-73.

רוב ההיסטוריונים המולדובים הפועלים היום, קבוצה שאפשר לזהותה באופן רופף כפרו־רומנית בהעדפותיה הפוליטיות והתרבותיות,³ ביקשו לכתוב גרסה של ההיסטוריה שתסייע לפרק את "הזהות המולדובית" שבנה המשטר הסובייטי ולקרב את העם המולדובי למדינה ולאומה הרומנית.⁴ בהתאם לכך, מאז 1991 ניכרת אצל היסטוריונים רבים נטייה להעדיף נושאים שמדגישים את סבל המולדובים בימי השלטון הצארי ואחר כך בזמן השלטון הסובייטי וכן תמות שמעידות על התפתחויות חיוביות שחלו כשהייתה מולדובה חלק מן הישות הפוליטית הרומנית (לפני 1812 ומ־1918 עד 1940). נושא השואה, אם משלבים אותו ברצף ההיסטורי האנטיטתי הזה, מאתגר את הנרטיב בדבר העבר הרומני המכובד, שכן הוא מתייחס לפעולות ההשמדה של ממשלת רומניה נגד יהודים וצוענים בזמן מלחמת העולם השנייה, ולכן ההיסטוריונים האלה אינם רואים שום תועלת בהבאתו של ידע על השואה לתשומת לבו של הציבור המולדובי. יתר על כן, הם סבורים שנושא זה יזיק לקשרים השבריריים ממילא בין המולדובים לרומנים. ב־2004 אמנם הכריזה רומניה רשמית שהיא מקבלת עליה אחריות לשואה,⁵ אבל אפילו הכרזה זו לא שכנעה את הקהילה האקדמית המולדובית לשנות את עמדתה בנושא.

כדי להציג תמונה מורכבת אף יותר של הפוליטיקה המולדובית נזכיר קבוצה אחרת, שנמנים עמה בעיקר היסטוריונים מולדובים דוברי רוסית שעוסקים בגלוי בנושא השואה בדבריהם הפומביים בעליפה ובכתב. היסטוריונים אלו נוטים לנוף ברומניה ובמדיניות שנקטה לכל אורך ההיסטוריה ולהתעלם מן העובדה שרומניה בת־זמננו קיבלה עליה באופן רשמי אחריות לשואה. הבחירה שלהם ברקע היסטורי סמלי נוטה להראות שלעם המולדובי הייתה זיקה היסטורית לברית־המועצות/רוסיה ויש להביא אותה בחשבון כשעושים תוכניות לעתיד. בהתחשב בעמדתם

3 לא משתמעת מכאן בהכרח תמיכה באיחודה הפוליטי עם רומניה אלא הכרה בדמיון התרבותי או הזהות התרבותית המשותפת של אוכלוסי שתי המדינות.

4 לזהות המולדובית ולוויכוחים סביבה ראו: Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Stanford: Hoover Institution Press (2000); Charles King, "The Ambivalence of Authenticity, or How the Moldovan Language Was Made", *Slavic Review* Ion Ţurcanu, *Istoricitateea*: ראוי בספרות ההיסטוריוגרפית ראו: 58, 1 (1999), pp. 117-142 *istoriografiei: Observații asupra scrisului basarabean*, Chişinău: Arc (2004); Wim P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, New York: Columbia University Press (1994).

5 באוקטובר 2003 ייסד נשיא רומניה יון איליאסקו ועדה בין־לאומית לחקר השואה ברומניה, בראשותו של ניצול השואה וזוכה פרס נובל לשלום אלי ויזל. ועדת ויזל, כפי שהיא מכונה לעתים קרובות, כללה חוקרים חשובים מרומניה, מישראל, מגרמניה ומאצות־הברית ומטרתה הייתה לחקור את ההיסטוריה של השואה ברומניה. ממצאיה הוצגו ב־2004 בדוח הסופי שלה, שהדגיש ופירט את ההשתתפות המכוונת והעצמאית של ממשלת רומניה, בראשותו של יון אנטונסקו, בשואה. בעקבות הדוח הכירה ממשלת רומניה בשואה וקיבלה עליה אחריות. ראו את הדוח הסופי באתר המכון הלאומי לחקר השואה ברומניה: <http://www.inshr-ew.ro/ro/despre-noi/cine-suntem/99-despre-noi/raportul-comisiei-elie-wiesel/173-the-final-report-of-the-elie-wiesel-international-commission.html>

האידיאולוגית, מאמציהם לחשוף את השואה ברומניה מעוררים חשד בקרב רוב האינטליגנציה המולדובית ובכלל זה אצל ההיסטוריונים.⁶

הקרב על הזהות המולדובית והמאבק הגיאופוליטי של המלחמה בין מזרח למערב התעצמו בזמן שלטונה של המפלגה הקומוניסטית ברפובליקה של מולדובה (2001 עד 2009). הוראת ההיסטוריה והמחקר ההיסטורי נעשו התחום שבו התחולל המאבק לקבלת לגיטימציה ותמיכה פוליטית, והשואה הייתה אחד הנושאים ההיסטוריים שהשתמשו בהם במאבק הזה, לטובה ולרעה. ב-2001 הגיעה האינסטרומנטליזציה של נושא השואה לשיאה.⁷ בגלל אותם אינטרסים מנוגדים הנוגעים לפוליטיקה של ההיסטוריה נוצרה בעת ההיא אווירה טעונה בהאשמות חריפות ובמאבקים פוליטיים בין ההיסטוריונים לבין עצמם. המאבקים האלה פחתו במידת מה לאחר שהמפלגה הקומוניסטית של הרפובליקה של מולדובה נחלה תבוסה בבחירות ב-2009, אבל הפילוג הפוליטי נותר בעינו. בו בזמן, החשיפה הנמשכת לגוף מחקר הולך וגדל על השואה ברומניה השכנה ובמערב נתנה את אותותיה ואילצה היסטוריונים מולדובים להכיר בשואה כנושא מחקר לגיטימי, גם אם דומה שאין שום עניין או נכונות ליוזם מחקר כזה. במאמר זה אתאר בפרוטרוט את המסלול הזה של הדיסציפלינה האקדמית של לימודי השואה במולדובה מאז 1991.

בשנות התשעים של המאה העשרים לא פורסמו במולדובה אלא כמה חיבורים על השואה,⁸ רובם מאת יהודים או ארגונים יהודיים או בתמיכתם. עם זאת, מלבד מאמרו החשוב של ההיסטוריון

6 לעמדות האידיאולוגיות ולפרדיגמות ההיסטוריות של חברי קבוצה זו, שמכונים "המולדוביסטים", ראו: Sergei Digol, "Paradigmy i paradoksy kontseptsii natsional'nogo gosudarstva v postsovetsoi Moldavii: iazyk, gosudarstvennost' i natsional'naia identichnost", *Ab Imperio* 2 (2005), pp. 499-516; Andrei Cușco and Igor Șarov, "Identitate, memorie și discurs istoric în Moldova postsovietică: o abordare critică", in: Svetlana Suveică, Ion Eremia, and Sergiu Matveev (eds.), *Istoriografie și politică în Estul și Vestul spațiului românesc*, Chișinău: Cartdidact Press (2009), pp. 72-88.

7 Dumitru, "The Use and Abuse of the Holocaust"; idem, "V labirinte politizatsii: repodavanje Holokosta v shkolakh Respubliki Moldova", *Golokost i suchasnist' v Ukraini i sviti* 1, 3 (2008), pp. 27-38.

8 Diodor, *גיטו קישינוב – הפוגרום הטופי, קרית ספר: ירושלים* (1977); I. M. Ziaslav Levit (ed.), "Poslednii pogrom. Istoriia kishinevskogo getto", in: Yakov Kopansky (ed.), *Kishinevskii pogrom 1903 goda*, Kishinev: Izdatel'stvo Ruxanda (2000); I. M. Ziaslav Levit, *Pepel proshlogo stuchit v nashi serdtsa. Holocaust*, Kishinev: Obshestvo evreiskoi kul'tury Respubliki Moldova, Institut natsional'nykh men'shinstv Akademii Nauk Moldovy, Kishinevskaia gorodskaiia evreiskaia biblioteka im. I. Mangera (1997); Arkadii Mazur, *Stranitsy istorii sorokskikh evreev* (vtoraia polovina XIX veka i XX vek), Chișinău: Editura Ruxanda (1997); Asia Moskaleva (Veksler), *Dubossarskaia tragediia, sentiabr' 1941. Dokumental'naia povest'*, Chișinău: Tipografia GAUM (1999); Efim Teaci (ed.), *Antiudaism sau lumea grotelor: articole, proze, documente, memorii, versuri*, Chișinău: Editura Ruxanda (1999).

המולדובי איזיאסלב לויט על הגטו בקישינב (קישינאו [Chişinău])⁹ לא זכה שום פרסום לתשומת לבם של היסטוריונים מולדובים וגם לא עורר עניין של ממש בציבור הרחב. השתיקה הופרה בפעם הראשונה בשנת 1997, כשפרסם היסטוריון מולדובי מוביל, אנטול פטרנקו,¹⁰ ספר שמתמקד בהיסטוריה של בסרביה בזמן מלחמת העולם השנייה.¹¹ ספר זה עורר מחלוקת בקהילה היהודית, בעיקר בגלל עמדת המחבר כלפי יון אנטונסקו (Antonescu) וממשלתו.¹² אף שפטרנקו מתנער בהקדמה לספר מאנטישמיות קסנופובית, לקורא שידוע מה היה גורלם של היהודים במלחמת העולם השנייה נראה שפטרנקו מגונן על משטר של אנטונסקו, בייחוד כשהוא מצהיר הצהרות כגון "המשטר של יון אנטונסקו לא היה משטר פשיסטי", "מנהיג המדינה לא החזיק באידיאולוגיה נאצית" ו"המשטר של יון אנטונסקו היה עריצות מתונה, סובלנית ביחסה לאופוזיציה הדמוקרטית".¹³ עניין בעייתי לא פחות הוא שבמסמכי הארכיון הרומניים שנדפסו בספר זה נכללו מסמכים ממשלתיים שבהם הוטחו ביהודים האשמות בוטות בעברות למיניהן, למשל, דוח של שלושה עמודים שכתב ב־1942 מושל בסרביה, הגנרל ג' וויקולסקו (Voiculescu), והאשים בו את היהודים בקידום האינטרסים של השלטון הסובייטי בתקופת הכיבוש הקצרה שלו מ־1940 עד 1941.¹⁴ בהיעדר הקשר והסברים מתאימים נדמה היה שמסמכים אלו רומזים לקורא שגורל היהודים במלחמת העולם השנייה היה במידה מסוימת עונש הולם על אי־נאמנותם לממשלת רומניה.

יהודים וארגונים יהודיים מצאו שעבודתו של פטרנקו גובלת בהכחשת השואה והאשימו את המחבר באנטישמיות. אחדים זעמו לא פחות משום שהמוסד הגדול ביותר במולדובה להשכלה גבוהה, האוניברסיטה הלאומית של מולדובה, אישר פרסום זה של פטרנקו והספר זכה למימון מן השלוחה המולדובית של קרן סורוס, ארגון לא־ממשלתי שהקים בשנת 1992 איל ההון והנדבן ג'ורג' סורוס כדי לתמוך בפיתוחה של חברה פתוחה יותר. אחת ההתקפות הקשות ביותר על עבודתו של פטרנקו באה בשנת 1999 מצד ההיסטוריון המולדובי איזיאסלב לויט, שבעת ההיא כבר היגר לארצות־הברית והשתקע בה. לויט הביע את כעסו בעיתון מולדובי, מתח ביקורת חריפה על עבודתו של פטרנקו, והגדיר אותה "כתב הגנה על הכובשים הרומנים הפשיסטים".¹⁵

9 .Levit, "Poslednii Pogrom"

10 אנטול פטרנקו הוא פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת מולדובה.

11 Anatol Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial, 1940-1944*, Chişinău: Lyceum (1997).

12 Iziaslav Levit, "Advokat rumynsko-fashistskikh okkupantov", *Glusul Moldovei* 4, no. 20 (June 8, 1999); no. 21 (June 15, 1999); no. 22 (June 29, 1999); no. 25 (September 1, 1999); no. 26 (September 21, 1999); and no. 28 (October 12, 1999).

13 .Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial*, pp. 111-112

14 שם, עמ' 234-231.

15 .Levit, "Advokat rumynsko-fashistskikh okkupantov"

אף-על-פי-כן, רוב ההיסטוריונים בקהילת המחקר המולדובית עמדו לימינו של פטרנקו בוויכוח הזה – לויט היה יהודי במוצאו והייתה לו קריירה ארוכה ומוצלחת במשטר הסובייטי, ואילו פטרנקו היה מולדובי, ומאז הכרזת העצמאות ב-1991 קנה לו מוניטין של היסטוריון מכובד.

בין 2000 ל-2005 פורסמו מחוץ למולדובה חיבורים חשובים ובני-סמך על השואה ברומניה ועל גורל היהודים בזמן השלטון הרומני. חיבורים פורצי דרך מאת ז'אן אנצל¹⁶ וראדו יואניד¹⁷ והדות הסופי של הוועדה הבין-לאומית לחקר השואה ברומניה¹⁸ חשפו את החוויות הקשות של היהודים בגטאות, במחנות המעבר, בזמן הגירושים ובמחנות הריכוז הרבים בבסרביה ובטרנסניסטריה. מחקרים אלו ואחרים תיעדו את האחריות המלאה של רומניה בזמן שלטונו של אנטונסקו וניתחו את המסורת האנטישמית של האליטות האינטלקטואליות והממסד הפוליטי ברומניה.¹⁹

בתוך כך, ברפובליקה של מולדובה נע הדיון בשואה לכיוון ההפוך, בייחוד לאחר הפרסום של ספרו של פאול גומה, "השבוע האדום, 28 ביוני-3 ביולי 1940, או בסרביה והיהודים".²⁰ גומה, סופר רומני ידוע, ממתנגדי המשטר הקומוניסטי, טען שלרדיפת היהודים בממשלה הרומנית של אנטונסקו לא היה אופי גזעי ולכן אי-אפשר לראות בה חלק משואת יהודי אירופה. תחת זאת הוא הציע לראות במדיניות המדכאת של אנטונסקו נקמה פוליטית על התנהגותם הבודגנית לכאורה של היהודים בקיץ 1940, כשכבשו הסובייטים את בסרביה ובוקובינה. פירוש זה לשואה בבסרביה זכה לפופולריות רבה בקרב היסטוריונים מולדובים והוא עודנו טיעון מרכזי בוויכוחים על השואה.

כעבור שנה פרסם איזיאסלב לויט הכחשה נמרצת לחיבורו של גומה בספר בעל הכותרת רבת המשמעות "באדים הנרקוטיים של היהודופוביה: על מסתו של הסופר פאול גומה, 'השבוע האדום, 28 ביוני-3 ביולי 1940, או בסרביה והיהודים'".²¹ לויט האשים את גומה בליקוט סלקטיבי של עובדות היסטוריות שהולמות את "התפיסה הלאומנית והאנטישמית" שלו עצמו והזכיר לו כמה עובדות, ובהן שצבא רומניה תקף יהודים גם בזמן הנסיגה מן השטחים שיועדו לכיבוש

- Jean Ancel, *Contribuții la istoria României: problema evreiască, 1933-1944*, 2 vols., Bucharest: Hasefer (2001); idem, *Transnistria, 1941-1942: The Romanian Mass Murder Campaigns*, 3 vols., Tel Aviv: The Goldstein Goren Diaspora Research Center (2003)
- Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago: Ivan R. Dee (2000)
- Tuvia Friling et al. (eds.), *International Commission on the Holocaust in Romania (ICHR): Final Report*, Iași: Polirom (2005)
- Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press (2002)
- Paul Goma, *Săptămîna roșie, 28 iunie – 3 iulie 1940 sau Basarabia și evreii*, Chișinău: Editura Museum (2003)
- Iziaslav Levit, *V narkoticheskom ugare iudofobii. Po povodu esse pisatelja Paula Goma "Krasnaia nedelia 28 iunia – 3 iulia 1940 ili Bessarabia i evrei"*, Chișinău (2004)

הסובייטים ב־1940, ושיהודי בסרביה היו רובם ציונים ולא בולשוויקים.²² לויט הביע בגלוי את חששו שקוראים מולדובים צעירים יישבו בקסמי ספרו של גומה, בהתחשב ביוקרתו כמי שהתנגד למשטר הקומוניסטי ולחם בשלטונו העריץ של צ'אושסקו וכסופר מהולל שמקום מושבו בפריז. לדברי לויט, זה היה הכוח המניע העיקרי לתגובה שלו. אף־על־פי־כן, לויט היה רחוק מלהשיג את התוצאות שייחל להן. שני הספרים פנו לקהלים שונים בתכלית: ספרו של גומה פורסם ברומנית ונכתב מפרספקטיבה לאומנית (רומנית), ואילו חיבורו של לויט ראה אור ברוסית ונכתב מעמדה אנטי־רומנית גלויה.

בתמיכתה הכספית והלוגיסטית של הקהילה היהודית ראו אור באותה העת גם כמה ספרים קטנים אחרים בנושא השואה. בשנת 2003 פורסמה חוברת של ארבעים וחמישה עמודים מתוך כוונה ברורה לספק מידע להוראת השואה בבתי הספר העל־יסודיים. המבוא כלל מסר מאת אלכסנדר פינצ'בסקי, נשיא הקונגרס היהודי של מולדובה: "אנחנו רואים בספר הזה, הצנוע בהיקפו, שמוצע למורים להיסטוריה בבתי הספר העל־יסודיים של מולדובה, צעד ראשון לעבר מימוש הכוונה לשלב את נושא השואה בתוכנית הלימודים של הרפובליקה".²³ ב־2004 ו־2005 ראו אור בתמיכת ההתאחדות היהודית שני פרסומים בעריכתה של מנהלת המוזיאון היהודי בקישינב, דורינה שלאן: האחד מתעד את השואה בעיר בלץ (Bălți) והאחר את הטבת בכפר פפני (Pepeni) בשנת 1941.²⁴ ואולם פרסומים אלו, כיוון שהייתה להם תפוצה מוגבלת והם נכתבו או נערכו בידי מחברים שלא היו מוכרים למומחים להיסטוריה, לא היו אלא ניסיונות להנציה קהילות יהודיות מקומיות, והם כמעט לא זכו לתשומת לב מחוץ לקהילה היהודית של מולדובה.

הספר המקצועי הראשון על נושא השמדת היהודים שפורסם בקישינב היה "השואה במולדובה", שראה אור באפריל 2005.²⁵ מיד לאחר פרסומו פרץ עימות פומבי בין שניים מארבעת מחבריו, אלכסנדרו מורארו וסרג'ו נאזארייה.²⁶ מורארו, חוקר בארכיון הלאומי של מולדובה, הצהיר שלא השתתף בהכנת הספר ולא כתב ולא ערך שום תוכן מתכניו. הוא איים לתבוע את נאזארייה והצהיר שהספר "אנטי־לאומי ומנוגד לאמונות". עוד אמר, כי "אף־על־פי שהיו כמה עשרות מעשי טבח של יהודים מבסרביה ומן הגדה השמאלית של הדנייסטר, מנקודת מבט היסטורית הפשעים האלה אינם יכולים להיחשב [חלק מן] השואה".²⁷ וחשוב מכל, הוא טען שבבסרביה לא

22 שם, עמ' 5, 21, 42.

23 Teodor Magder, *Holocaustul: Materiale informative pentru profesorii de istorie*, Chişinău: Pontos (2003).

24 Dorina Shlaen (ed.), *Protivostoia zabveniu*, Chişinău: Assots. Evr. Org. g. Bel'tsy, Kishin. evr. biblioteka im. I. Mangera (2005); idem (ed.), *Ni davnosti, ni zabvenia...: Pamiati zhertzv tragedii v Pepenakh: Iul' 1941*, Kishinev (2004).

25 Sergiu Nazaria, Dmitrie Danu, Alexandru Moraru, and Iurie Zagorcea, *Kholokost v Moldove*, Chişinău: CEP USM (2005).

26 Ina Prisăcaru, "Un istoric neagă că a scris 'Holocaustul în Basarabia'", *Timpul*, April 29, 2005.

27 Alexandru Moraru, "Aparută recent cartea 'Holocaustul în Basarabia' este un eşec", *Flux*, vol.

נשלחו אנשים למחנות ריכוז על סמך מוצאם האתני.²⁸ בהצהרה פומבית לתקשורת הדגיש מורארו שאת הספר הזמין ומימן איגוד הקורבנות היהודים של הפשיוס ברפובליקה של מולדובה, ותחילה תוכננו שני כרכים: כרך אחד שישרטט את תולדות השואה במולדובה ומחברו יהיה נאזארייה וכרך אחד שיכלול לקט מסמכים ועורכו יהיה מורארו. אחר כך החליט האיגוד לבטל את אוסף המסמכים כיוון שנותני החסות, על-פי רמזיו של מורארו, לא ראו בעין יפה את כל המסמכים שרצה מורארו לכלול בכרך. לכן לא רצה מורארו ששמו ייקשר בספר ובו בזמן האשים את נאזארייה שלא בחן את הארכיון בעצמו והעדיף לעשות שימוש סלקטיבי במסמכים שליקט מורארו.

פרסומו של הספר השנוי במחלוקת היה במובנים רבים הישג חשוב. זו הייתה הפעם הראשונה שפורסם במולדובה מחקר מקיף על השואה, הספר, שפורסם הן ברוסית הן ברומנית, הפיץ תומרים ארכיוניים ועדויות ניצולים ותיעד את הסבל של היהודים בכסרביה ובטרנסניסטריה בזמן מלחמת העולם השנייה וכן את אחריות הממשל הרומני לשואה. ואולם ספרו של נאזארייה נטה גם לביקורת, בהתחשב במתקפות האישיות שלו נגד פטרנקו וטענתו בדבר מספר רב ובלתי מוצדק של קורבנות יהודים בשואה ברומניה. היסטוריונים מולדובים בחנו את המפעל המחקרי של נאזארייה דרך העדשה של זיקותיו הפוליטיות: הוא היה סגן שר החינוך בין 2001 ל-2002, בממשלה שהורכבה במידה רבה מקומוניסטים פרו-רוסים. שלא במפתיע, העובדה שהאשים במפורש את הממשל הרומני בזמן מלחמת העולם השנייה בהשמדת יהודי מולדובה יחסה להשקפותיו הפוליטיות ולאג'נדה הפוליטית שהכתיבו. השערורייה שעורר ספרו של נאזארייה חזרה והראתה שעד שנת 2005, ככל שהדברים אמורים בעימותים על השואה במולדובה, נטתה הכף בכיור לטובת ההיסטוריונים הפרו-רומנים, שהיו אז - ועודם - רוב ההיסטוריונים במולדובה.

שנה אחת בלבד אחר כך אורגנה במולדובה הוועידה הבינ-לאומית הראשונה שיוחדה לנושא השמדת היהודים בכסרביה, בבוקובינה ובטרנסניסטריה בין 1941 ל-1944.²⁹ הדוברים הראשיים היו מומחים מארצות-הברית, מרומניה ומבריטניה, שלא היה להם שום קשר לפוליטיקה של ההיסטוריה במולדובה ולכן לא היה אפשר לחשוך בהם שהם לוקים ברומנופוביה, שהם אוהדים את הממשלה הקומוניסטית של מולדובה או שהם פרו-רוסים. כמה היסטוריונים מולדובים נתנו הרצאות קצרות, בהם סרג'ו נאזארייה, אנטול פטרנקו ומחברת המאמר הזה. בוועידה ניתן ביטוי לנקודות מבט מגוונות וביקורת מסוימת הופנתה כלפי הדוברים. בו בזמן, איש מן המשתתפים לא הכחיש שבכסרביה, בבוקובינה ובטרנסניסטריה הייתה בזמן מלחמת העולם השנייה השמדה מכוונת של יהודים. אחת העיתונאיות שהשתתפו בפורום זה סיכמה את השקפותיה: "נוצר הרושם שבין

[61 (April 27, 2005)] "הספר שפורסם באחרונה 'השואה בכסרביה' הוא כישלון".

28 ש.ש.

29 הוועידה אורגנה בקשינב על-ידי האוניברסיטה הלאומית הפדגוגית על שם יון קריאנגה (Creangă), המוזיאון האמריקני לזכר השואה בווישינגטון והמכון הלאומי לחקר השואה ברומניה מייסודו של אלי ויזל. מחברת מאמר זה, חברה במחלקה להיסטוריה כללית באוניברסיטה הלאומית הפדגוגית על שם יון קריאנגה, הייתה ממונה על הארגון בשטח.

השערורייה שיצר ספרו של נאזארייה ובין הוועידה הזאת 'לא חודשים [חלפו] אלא שנים'; עד כדי כך החוקרים האלה שונים בעמדה שלהם לנושא וברצינות שלהם בנוגע למחקר המוצע.³⁰ עם זאת, ועידה אחת אינה יכולה לשנות את הדעות של כלל קהילת ההיסטוריונים בנוגע לנחיצות לימודי השואה במולדובה, והפרסומים בנושא השואה נשארו מאז בראש ובראשונה מפעל יהודי. מיכאיל בקר, למשל, מוותיקי מלחמת העולם השנייה ונשיא ארגון החיילים היהודים ותיקי מלחמת העולם השנייה, הפיק כמה פרסומים, רובם ברוסית, על היבטים שונים של השואה במולדובה. באחד מספריו, לדוגמה, ביקש להלל את מאמצי הגויים בני המקום להציל חיים של יהודים במלחמת העולם השנייה, ולכן התמקד במקרים של חסידי אומות העולם ברפובליקה של מולדובה, בהתבסס על חומרים ששמורים בארכיונים של יד ושם.³¹ ספר אחר, שיוחד לחיילים היהודים הסובייטים שמתו במהלך "שחרור" מולדובה הסובייטית ב־1944, כלל רק פרק קצר על השואה, שהדגיש את טבח היהודים ב־1941 בדובסרי (Dubăsari) ובפפני.³² ואולם התרומה המהותית ביותר שתרם בקר ללימודי השואה היא אוסף המסמכים מן הארכיון הלאומי של מולדובה, ששופך אור על הפשעים שביצעו השלטונות הרומניים והגרמניים, בעיקר נגד אזרחים יהודים, במלחמת העולם השנייה בשטחה של מולדובה בת ימינו.³³ לבקר אין הכשרה של היסטוריון מקצועי, וייתכן שמשום כך נרתע מלספק גם הקשר היסטורי וניתוח היסטורי של מבתח המסמכים, ואפשר שהיה סמוך ובטוח שהמסמכים ידברו בעד עצמם, כמו שנרמז בכותרת "השואה במולדובה. עובדות. רק עובדות..."

בשנות האלפיים היו במולדובה כמה סימנים להתקדמות בלימודי השואה בתחום של הוראת השואה. נושא השואה בבסרביה ובטרנסניסטריה עשה את דרכו לתוכנית הלימודים, בעיקר בלחץ הממשלה. התפתחות זו כשהיא לעצמה הייתה כמובן חיובית, אבל כשכוחנים אותה בהקשר רחב יותר מתברר ששיקפה את הפוליטיקה של ההיסטוריה שתוארה לעיל. למשל, ב־2007 פורסמו ספרי לימוד חדשים בהיסטוריה מאת נאזארייה, והפירוש שלו לתולדות מולדובה – שהולם יותר את האוריינטציה הגיאופוליטית של המפלגה הקומוניסטית – הוכנס אל תוכנית הלימודים בבתי הספר. בו בזמן הוכנס לתוכנית הלימודים גם נושא השואה. המורים להיסטוריה במולדובה, שרבים מהם החזיקו בעמדות "פרו־רומניות" שהיו מנוגדות לדעותיו של נאזארייה, פעלו בעת ההיא בתושייה מרשימה כשחתרו תחת תוכנית הלימודים וספרי הלימוד גם יחד, שכן סברו שהללו משרתים את האינטרסים של הממשלה הקומוניסטית השלטת. המורים הצליחו לעקוף את "ספרי הלימוד הלא־פטריוטיים" שקיבלו ממשרד החינוך ומסרו לתלמידים נרטיבים משלהם. לאחר

30 Miroslava Luk'anchikova, "Sud'ba evreev Bessarabii, Bukoviny i Transnistrii v 1941-1944 godakh: Reportazh s mezhdunarodnoi konferentsii", *Istoki zhizni* 2 (October 2006), p. 10.

31 Mihail Bekker, *Istarii adevărate (exemple de omenie)*, Chișinău: Pontos (2004)

32 idem, *Zemlia, propitannaia krov'iu*, Chișinău: Tipografia centrală (2006), pp. 186-189

33 idem, *Kholokost v Moldavii. Faky. Tol'ko faky...*, Chișinău: Tipografia Totex-Lux (2007)

שהממשלה הקומוניסטית איבדה את השלטון ובעולם האקדמי שככה בהדרגה הסערה בקשר לחקר השואה, התחיל תיאור מאוזן יותר של הנושא לפלס את דרכו אל המחקר ההיסטורי ואל החברה. את השינוי החיובי הזה מייצגים שני ספרי לימוד לחטיבת הביניים ולתיכון שפורסמו בקישינב ב־2013. מחברים של ספרי לימוד בהיסטוריה ניגשו בפעם הראשונה לנושא השואה ברומניה בדרך מקצועית והציעו תיאור מדויק ומאוזן של גורל היהודים בזמן שלטונו של אנטונסקו.³⁴ ספר הלימוד לכיתה י"ב שחיברו ההיסטוריונים איגור שארוב, איגור קאשו, וירגיל פסלאריק ופלאוויוס סולומון תיעד בפירוט רב את הפשעים שביצעה המדינה הרומנית נגד יהודים רומנים וסובייטים במלחמת העולם השנייה וחשף את המעורבות האישית של אנטונסקו בשואה ברומניה. באותו ספר לימוד נכתב גם שבשנת 2004 קיבלה עליה ממשלת רומניה אחריות לשואה.

בין כותלי האקדמיה מאז 2006 שמר חקר השואה ברומניה על אופיו המפולג וקהילת המחקר בחרה להתרחק מנושא זה.³⁵ ב־2010 פרסמו החוקרים הגרמנים וולפגנג בנץ ובריג'ט מיהוק קובץ מאמרים על השואה בקישינב; למרבה הפלא, איש מן המחברים לא היה בן מולדובה.³⁶ כמה היסטוריונים מולדובים נגעו שלא מרצון בנושא השואה כשחקרו נושאים אחרים. למשל, בשנת 2011 פרסמו אלכסנדרו מורארו ובנדיקט צ'ובוטארו ספר שכולל שלוש מאות מסמכים מן הארכיון הלאומי של הרפובליקה של מולדובה וביקשו להאיר באור חיובי את הפעילות של חברי משמר הברזל של בסרביה. המסמכים נבחרו בקפידה כדי לסתור "מסלפי עובדות קומוניסטים וציונים" ולהוכיח שמשמר הברזל לא היה תנועה פשיסטית ואף לא ארגון נאצי.³⁷ בו בזמן, בניסיון לטפח קורא אמפתי, למשל על־ידי חשיפת דוחות המעקב של המשטרה החשאית הרומנית על חברי משמר הברזל, חשף הכרך בסופו של דבר את המניע האנטישמי של הארגון, שניכר בבירור בעלוני הבחירות שהופצו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ובעיתוני הארגון והובאו בכרך.

מורארו חזר ועסק בנושא השואה בקובץ המסמכים האחרון שפרסם (2014), "בסרביה: מכתבים אל המרשל".³⁸ שוב, עם אג'נדה שגלויה לכל קורא נבון – לצייר דיוקן מתמיא של המרשל יון אנטונסקו – בחר הסופר בקפידה אילו מסמכים לכלול. מורארו, שהיה בבירור ער לצלקת של ההאשמה ברצח עם, וידא שייכללו בכרך כמה מסמכים שיצליחו לדעתו לזכות את אנטונסקו.

Igor Şarov, Igor Caşu, Maia Dobzeu, and Pavel Cerbuşcă, *Istoria românilor și universală: Manual pentru clasa a IX*, Chişinău: Cartdidact (2013); Igor Şarov, Igor Caşu, Virgil Pîslariuc, Flavius Solomon, and Pavel Cerbuşcă, *Istoria românilor și universală: Manual pentru clasa a XII-a*, Chişinău: Cartier (2013)

סרג'ו נאזארייה ואנוכי נשארנו ההיסטוריונים האחרונים במולדובה שחקרו את השואה כנושא מחקר ייחודי. רוב המחקרים שלי פורסמו מחוץ למולדובה (ארצות־הברית, גרמניה, ישראל, צרפת ואוקראינה).

Wolfgang Benz and Brigitte Mihok (eds.), *Holocaustul la periferie: persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, Chişinău: Cartier (2010)

Alexandru Moraru and Benedict Ciubotaru, *Garda de fier în Basarabia: documente*, vol. I, Chişinău: Editura Iulian (2011)

.Alexandru Moraru, *Basarabia: scrisori către Mareşal*, Chişinău (2014)

בדומה להסבר שנתנו חוקרים מולדובים רבים לשואה ברומניה, מקצת המסמכים נועדו להוכיח את "המאבק הלא-חוקי" של המיעוטים בבסרביה, בייחוד היהודים, במדינה הרומנית ולהצדיק את המדיניות המדכאת של אנטונסקו כנגד אותן קבוצות. מבחר המסמכים של מורארו נועד גם להראות שהחיים היהודיים בבסרביה ובטרנסניסטריה בזמן מלחמת העולם השנייה התנהלו "כסדרם" ו"באורח חוקי" – כפי שהדגים אחד הצווים של אנטונסקו, שאסר על אוכלוסיית המקום לבזוז את רכוש היהודים (בניגוד לביזה המתוכננת שארגנה המדינה).³⁹

על אף כל הקשיים שנערמים על דרכו של חקר השואה במולדובה, דומה שההיסטוריונים זהירים יותר כשהם מטפלים בנושא מלחמת העולם השנייה ברומניה ובייחוד הם שקולים יותר כשהם מדברים או כותבים לקהל רומני, שכן ברומניה נעה הכחשת השואה לשוליים. בשנת 2011 למשל, בחיבור שהתפרסם בקישינב, חזר פטרנקו והדגיש ש"משטרו של יון אנטונסקו לא היה משטר פשיסטי כמו שכמה חוקרים מן הרפובליקה של מולדובה מנסים להציגו", ושבי-21 ביוני 1941 אנטונסקו "אחזו בנשק ויצא בגלוי לחזור ולכבוש את ארץ אבותינו שגולו הסובייטים ב-1940 ולשחרר מעול הסובייטים את הבסרבים הרומנים וקבוצות אתניות אחרות".⁴⁰ אבל בכרך שפורסם שנה אחר כך בבוקרשט, שככתב פטרנקו על המלחמה בין ברית-המועצות לגרמניה, הוא לא היה יכול להימנע מאזכור השואה: "המשטר של אנטונסקו כלא יהודים במחנות ובגטאות, להוציא מקרים מיוחדים של יהודים שהיה נשואים כחוק בנישואים מעורבים, יהודים שהתנצרו, יהודים שעברו בשירות המיסיון הגרמני, רוקחים [יהודים] וכו'. עד סוף 1941 גורשו יהודי המחנות והגטאות לטרנסניסטריה".⁴¹ נכון, מדובר בשני משפטים מתוך שלושה-עשר עמודים שעוסקים במלחמה בין ברית-המועצות לגרמניה, ואין הם מזכירים במפורש את הרצח ההמוני של היהודים שארגן משטר אנטונסקו, ואף-על-פי-כן הם מעידים על השינוי שחל בעמדתו של פטרנקו בנושא השואה ברומניה בהשוואה לעמדתו המוקדמת.

בו בזמן גם טירספול (Tiraspol), בירת המדינה הלא-מוכרת רפובליקת טרנסניסטריה, מושכת אליה לא מעט פרסומים על נושא השואה, רובם בעלי נטייה אנטי-רומנית גלויה לעין. הספר בעל הכותרת המאלפת "הדחף מזרחה": לאומנות רומנית תוקפנית מראשית המאה העשרים עד ימינו", בעריכת ניקולאי בבילונגה, כולל – כמו ספרים אחרים – מסמכים שנוגעים לשואה ומבקש להוכיח שרומניה הייתה בגדר איום קבוע על העמים והמדינות השכנים.⁴² עוד פרסום, מאת איגור

39 שם.

40 Anatol Petrencu, "Mareşalul și Basarabia", *Istoria contemporană: Studii, materiale, atitudini*, Chişinău: "Cartdidact" SRL (2011), p. 30441 idem, "Din componența URSS la statul independent", in: Ion-Aurel Pop, Ioan Scurtu, Ion Bulei and Anatol Petrencu, (eds.), *200 de ani din istoria românilor dintre Prut și Nistru: 1812-2012*, Bucharest: Grupul Editorial Litera (2012)42 Nikolai Babilunga (ed.), "Natsik na Vostok": *agresivnyi rumynizm s nachala XX veka po nastoiashee vremia: Sbornik statei, dokumentov i vospominanii*, Tiraspol, Bender: Poligrafist (2011).

שורניקו, שנדפס בטירספול ב־2012, תיעד כיצד טבחו הנאצים באלפי יהודים בדוברסי בספטמבר 1941.⁴³ אף-על-פי-כן, יש כאן סנן אידיאולוגי: הסופר, נאמן למסורת הסובייטית של הכתיבה ההיסטורית על מלחמת העולם השנייה, מדגיש שספרו חוקר הן את רצח העם הן את "מלחמתם הפטריוטית" של בני המקום בכובשים הפשיסטים.

בשנת 2013 ניתח פטרו שורניקוב, פרופסור באוניברסיטה של טרנסניסטריה, את נושא השואה בספר פרובלמטי אחר. מחקר זה, שפורסם בקישינב בתמיכתו של סרג'ו נאזארייה, הסוקר הרשמי של הספר, הציע תיאור מדויק של השואה בבסרביה ובטרנסניסטריה.⁴⁴ ואולם בשאר הספר נקט שורניקוב פרדיגמה סובייטית ברורה של עיסוק בהיסטוריה, שאינה ערבה לחכו של שום קורא שמבקש תיאור היסטורי מאוזן ואובייקטיבי. כך למשל הציע המחבר פירוש מבלבל של סיפוח בסרביה לברית-המועצות בקיץ 1940: הוא דחה את הרעיון של כיבוש סובייטי ופירש את הסיפוח כתוצאה של "מרד" מקומי נגד השלטון הרומני - "לאמתו של דבר, ב־28 ביוני 1940 התרחש בבסרביה ובצפון בוקובינה מרד לשחרור לאומי. אחרי פירוק המנהל [הרומני] הכובש לקח העם את הכוח לידיהו".⁴⁵ יתר על כן, את הגירושים שארגן ב־1941-1940 השלטון הסובייטי באזור תיאר המחבר כ"חילופי אוכלוסין" ותו לא. הוא הצדיק את הגירושים בטענה שזו "שיטה בלתי נמנעת להבטיח את הביטחון בעורף של החזית [העתידית]" באמצעות טיהור האזור מ"יסודות שמתנגדים למהפכה".⁴⁶ ספרו של שורניקוב שופע מליצות סובייטיות על "התמיכה של האוכלוסייה השלווה [של מולדובה] בצבא האדום" ובכלל זה "השתתפות מסיבית של האיכרים המקומיים בחיזוק קווי ההגנה, עבודה נלהבת של פועלי מסילות הברזל למרות פשיטות האויב, תרומת דם של צעירים למען הפצועים, [ו]השתתפות האוכלוסייה בעוד יוזמות פטריוטיות בעת ההיא", והוא אף קובע שתשעים וחמישה אחוזים מאנשי בסרביה שגויסו לצבא האדום ב־1944 וב־1945 היו "מתנדבים".⁴⁷ הערות שנויות במחלוקת אלו מעוררות ספקות חמורים בנוגע לאובייקטיביות של המחבר ומתוך כך מטילות צל כבד גם על הפרקים העוסקים בשואה.

את הספר החשוב ביותר על השואה במולדובה כתב ללא ספק איזיאסלב לויט, והוא פורסם ברוסית בטירספול בשנת 2015.⁴⁸ הספר מתבסס על גוף נכבד של תיעוד ארכיוני וסוקר לעומק את נושא השואה בבסרביה, בבוקובינה ובטרנסניסטריה, ובתוך כך המחבר מחדש בו את מאבקו

Igor Shornikov (ed.), *Zonderkomanda v Dubossarakh. Ocherk istorii i dokumentatsiia o genotside i patrioticheskoi bor'be v gody fashistskoi okkupatsii*, Tiraspol: Izd-vo Pridnestrovskogo Universiteta (2012) 43

Petru Șornikov, *Moldova în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Chișinău: "Tipografia Centrală" (2013) 44

שם, עמ' 53. 45

שם, עמ' 65. 46

שם, עמ' 84, 362. 47

Iziaslav Levit, *Shoa-Kholokost-Katastrofa: "Evreiskii vopros" v politike diktatury I. Antonescu*, vol. I, Tiraspol: Tip. OOO "Litera" (2015) 48

ב"זייפני ההיסטוריה ומכחישי השואה ברומניה" ובכללם אנטול פטרנקו ופאול גומה.⁴⁹ עם זאת, למרות ההיקף הנכבד של הספר והמידע הרלוונטי שהוא מכיל, בגלל תפוצתו הזעירה והיעדר קשר בין שוקי הספרים של מולדובה וטרנסניסטריה, כמעט לא עסקו בספר בקישינב, ואפילו בספרייה הלאומית של מולדובה אין עותק שלו.

ככלל, חקר השואה והוראתה במולדובה מתפתחים באטיות רבה מדי, בייחוד לנוכח הדרך הארוכה שלפניהם. כל עוד היסטוריונים מקומיים ממשיכים לעצב את אג'נדת המחקר שלהם על-פי העדפות פוליטיות וחישובים אסטרטגיים, תסבול הדיסציפלינה של ההיסטוריה – ובכלל זה חקר השואה – מתוצאות מזיקות. אף שבכל מקום רואים אור מחקרים חשובים על השואה, ומחקרים אלו משפיעים גם על המחקר במולדובה, לא די בפרסומים שנכתבים מחוץ למולדובה ומתורגמים לרומנית ולרוסית כדי להרחיב את הידע של החברה המולדובית על השואה, ואין הם יכולים להכין אותה לדיון רציני שמבוסס על השלכותיו של ידע זה. נושא השואה עדיין ממתין אפוא לניתוח כן וחסר פניות של היסטוריונים מקומיים.